

LA REPRESSIÓ DE LA GUERRA CIVIL I LA POSTGUERRA A DÉNIA

TERESA BALLESTER ARTIGUES

Introducció:

La gran crueltat que comporta en si el tema que anem a tractar, fa difícil de realitzar un treball d'aquest caire. Parlar de les persones que mataren o empresonaren, tant dels anys de guerra, com els dels anys de pau o postguerra, no resulta gens fàcil, tot al contrari, fins fa poc era un tema tabú, que ningú s'atrevia a mencionar. Actualment ja existeixen moltes investigacions, que han tractat el tema des d'una òptica objectiva, com la tesi doctoral de Vicent Gabarda sobre "La represión franquista en el País Valencià, 1938-1956", i a nivell de la Província d'Alacant està realitzant-se una altra tesi, que molt prompte veurà la seva fi, de M. Orts Montenegro. Així, i a l'espera de veure el resultat d'aquest treball on s'abasten tots els pobles de la Província, sols volem donar una sèrie de dades centrades en Dénia, que malgrat no ser totals, aporten molta llum als esdeveniments d'aquells difícils anys.

No podem desvincular, en aquesta ocasió, a Dénia dels pobles del seu voltant, puix que va ostentar la capitali-

tat en quant a detencions, celebracions de juís sumaríssims i afusellaments. Parlar de Dénia ens ha suposat, alhora, tractar de diferents pobles de La Marina Alta, de tota manera és del tot impossible en un nombre tant reduït de planes, abastar tota la comarca, i per tant, ens hem centrat el màxim possible a Dénia.

Al mateix temps, rendirem un homenatge a totes aquelles persones, tant de dreta com d'esquerra, que pagaren amb la seva pròpia vida, pel fet de tenir una significació social, política, o econòmica, o d'haver participat en els poders polítics o sindicals defensant uns ideals.

El treball que presentem, és una aportació més al coneixement de la Guerra Civil a Dénia i a la Marina Alta. Quedaria enquadrat dintre d'un capítol que podríem titular: Repercussions de la guerra civil. Som conscients, que és del tot impossible quantificar per les pèrdues humanes aquestes repercussions, ja que cal tenir en compte, a més, els efectes psicològics de tots els que foren detinguts i els dels familiars, i dels que hagueren de deixar la seva te-

rra i fugir a altres països. Per aquest motiu, no tractarem només de donar xifres, i sempre que ens siga possible, comentarem les dades que les fonts consultades i la història oral ens ofereixen.

El treball l'hem dividit en dues parts clarament diferenciades: la primera, la repressió durant la guerra civil i la segona, la repressió de la postguerra.

Repressió durant la Guerra Civil

Dintre de la repressió durant el període de guerra civil a Dénia, hem de distingir la incontrolada, i la que va seguir la via legal de detencions de religiosos i persones destacades en les files dels partits de dreta, empresonant-les i jutjant-les per un Tribunal Popular.

La repressió incontrolada, i per la qual generalment s'utilitzava el sistema dels "paseos", amb el cotxe denominat

la "Pepa" se'ls conduïa a un determinat lloc, que podia variar, apareixent els cadàvers en algun camí o carretera, en ocasions no els trobaven i es suposava que els havien tirat a la mar o apareixien en un altre poble¹. Aquests assassinats, es portaren a cap en els primers mesos de guerra, essent 38 les persones mortes² (veure quadre I).

M. Orts Montenegro³, cita per a Dénia 72 "paseos" pensem que deu fer referència al Partit judicial de Dénia, puix que el cotxe de Dénia de "la Pepa", també recorria tota la Comarca, i per aquest motiu moltes de les persones que les pujaven a Dénia, les descarregaven a Xàbia, Gata o Pedreguer.

Per tant, els 38 assassinats per aquest procediment a Dénia ocuparien el primer lloc dintre de la Marina Alta, puix que aquest autor dóna per a Pego 20 morts de "paseos"

¹Tenim constància que foren soterrats en els cementiris de diferents pobles de la Comarca, suposem que per haver trobat allí els seus cossos, els següents: a Xàbia, Luis de Diego Carsi i Luis de Diego Arguimbau, assassinats el 28 de setembre de 1936, en acabar la guerra són traslladats al cementiri de Dénia. Esteban Morató Bertomeu, que l'havien soterrat a Gata i Antonio Boscha Pedreguer, traslladant-los a Dénia en juliol de 1939. La font utilitzada per obtenir aquesta informació ha estat de l'Arxiu Municipal de Dénia (A.M.D.) el registre d'entra-des de 1939.

²AMD lligall 849. Relació de 36 persones mortes o desaparegudes, llistat del 27 de novembre de 1943. A més n'apareixen altres 4 en la làpida, que va estar molts anys pendurada, de "los caídos por Dios y por España". Aquest són el "Hermano Marista Millan", Juan Font Torres, i dos que moriren en el front, Jaime Blanquer Jorro i Vicente Ferrer Blanquer, per tant aquest dos últims no els hem inclòs.

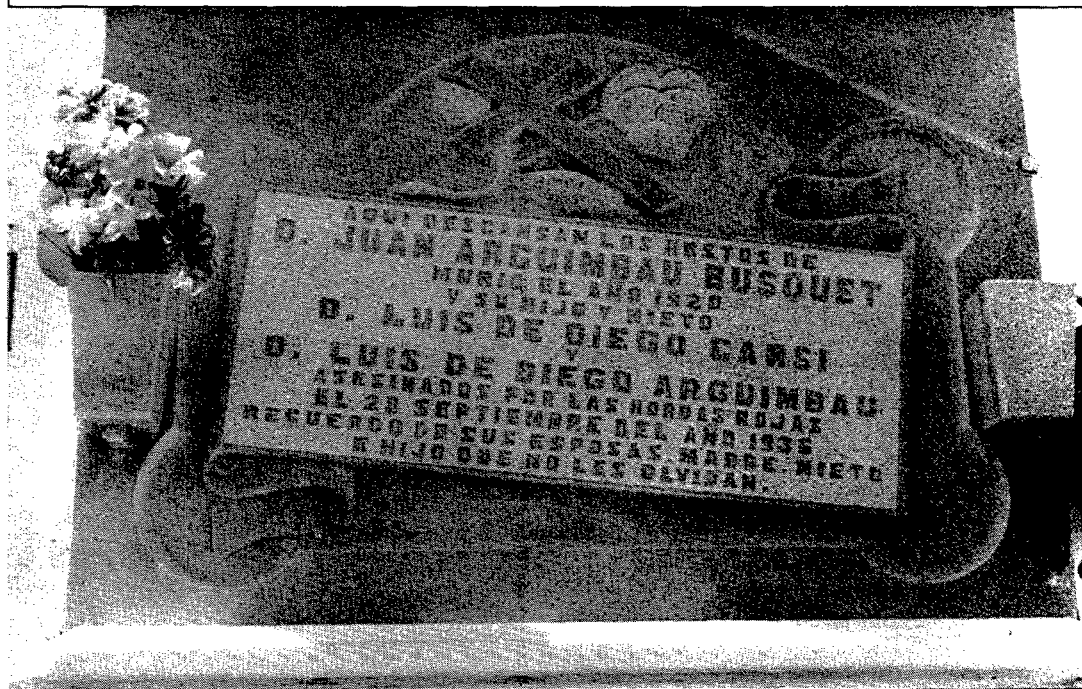
³En el seu article "La represión de guerra y postguerra en la Provincia de Alicante", en "Anales de la Universidad de Alicante". Història Contemporània n.6. 1987-88, Alacant.

QUADRE I

RELACIÓ DE PERSONES QUE FOREM ASSASSINADES A DÉNIA, A PARTIR DEL 17 JULIOL 1936

Andres Torres, Miguel	Propietari
Aparicio Dominguez, José Antonio	Secretari de Jutjat
Bordehore Romany, Rafael	Propietari
Bosch Vicens, Antonio	Aspardenyer
Cárdenas Merle, Ramón	Estudiant
Catalá Moll, José	Agent comercial
Catalá Santacreu, Antonio	Dependent de comerç
Ciscar Puig, Felipe	Rector
Chabás Lattur, Andres	Propietari
Devesa Gimenez, José	Advocat
Devesa Gimenez, Miguel	Comerciant
Diego Arguimbau, Luis de	Propietari
Diego Carsi, Luis de	Propietari
Durá Collado, Miguel	Procurador de tribunals
Escriva Ripoll, Andres	Llaurador

Ferrando Ferrer, Vicente	Llaurador.
Font Torres, Juan	
Garcia Gilabert, Miguel	Franciscà
Gomis Casanova, Enrique	Agent de contribucions.
Gonzalez Conejero, Francisco	Jutge d'Instrucció.
Ivars Costa, Andres	Frare Franciscà.
Juan Frances, Juan	Viatjant de comerç.
Llover, Esteban (Millan)	Marista.
Llorca Llorca, Juan Bautista	Viatjant de comerç
Marí Cabrera, Gabriel	Comerciant.
Marí Cabrera, Pedro Juan	Llaurador
Mayans Grustan, Trinitario	Pràctic del port.
Morales Tortajada, Alfonso	Cobrador banc.
Morató Bertomeu, Esteban	Industrial.
Navarro Balandó, Pascual	Jornaler.
Palop Arabí, Benito	Propietari
Paris Gomez, Vicent	Comerciant
Pérez Salvador, Abelando	Depenent de comerç
Riera Bosch, Pedro	Llaurador.
Riera Mulet, Pedro	Propietari.
Salort Caselles, Nadal	Estudiant.
Sauquillo Moncho, Enrique	Fabricant de joguines.
Tarrasó, Fornés, Salvador	Industrial.

Cementiri de Dénia. Soterrament de dues víctimes de la repressió incontrolada de l'any 1936.

Dels que mai aparegueren els seus cossos, puix que foren tirats a l'avenc, cal destacar els del dia 2 de novembre de 1936. Es produí un assassinat col·lectiu de 21 persones, que va consistir en llançar-los per un avenc del Cap de Sant Antoni⁴. En la matança de "l'Avenc", intervingueren 13 persones, de forma personal i directa, d'aquestes coneixem l'adscripció sindical o política de: 7 que pertanyien a la CNT, 3 a UGT i 1 d'"Izquierda Republicana". Tampoc trobaren el cadàver d'Antonio Català Santacreu, que havia estat detingut a València i assassinat al terme municipal d'Oлива.

La resta dels que apareixen en el quadre I, foren assassinats en diferents dies i pobles. De totes aquestes persones coneguem la professió, que ens pot explicar en alguns casos el motiu pel qual foren les víctimes de la repressió incontrolada:

* Com a representants de la classe religiosa estan dos frares franciscans, un capellà i un marista.

* Com a encarnació del poder social constituït fins aquells moments estan: el Jutge d'Instrucció, el Secretari del Jutjat, un procurador de Tribunals, un agent de contribucions, el Pràctic del Port, un advocat i dos estudiants.

*Com a representants del poder econòmic: un cobrador de banc, 7 propietaris, 3 industrials, 3 comerciants, un agent comercial.

De les 38 persones assassinades, sols 8 havien estat declarats desfectes al Règim o enemics del Règim, pel decret del 7 d'octubre de 1936, per haver intervingut de manera directa o indirecta en el moviment insurreccional contra la República. Com podem observar, eren una mínima part dels 38, el que ens

portaria a concloure que alguns elements insurgents, no estaven disposats a que algunes persones, malgrat no tenir res a veure amb la sublevació militar, continuaren en les seves cases i amb la seva posició social, professional o econòmica, decidint sense intervenir cap judici previ, matar-los amb els seus propis procediments. Eren uns moments d'incertesa i seria difícil que tant els sindicats, com els partits polítics, pogueren previndre les intencionalitats de tots els seus militants. I així, féu acte de presència la violència, que es va manifestar en l'eliminació física de tots els individus que representaven la dominació secular tant en el poder econòmic, com social⁵.

Destaca en aquesta violència, l'ensanament contra els que detentaven el poder econòmic, entre ells els propietaris, o els grans propietaris. Del quadre I hem pogut identificar a 8 persones dels considerats majors contribuents. Hi ha que tenir en compte, que a Dénia l'any 1934 el 22,36% de la riquesa imposable, la detentaven el 0,60% dels contribuents de riquesa rústica, i el 99,39% dels contribuents restants, tenien el 77,63% de la riquesa rústica⁶. També els industrials de la juguina, foren presa d'aquesta fúria, molts d'ells estigueren detinguts o assassinats i les seves fàbriques incautades, com la d'Enrique Sauquillo Moncho incautada per la CNT-AIT i reconvertida en fàbrica de material bèl·lic.

I per últim, cal tenir en compte, la significació política, que fou en la major part d'ells, destacada i de dretes. Fer menció de Ramón Cárdenas Merle, falangista, que a l'acabar la guerra, fou tractat com a màrtir, i rotularen un carrer amb el nom de "Falangista Cárde-

⁴Desconeixem quins foren, puix ens ha resultat difícil poder esbrinar, mitjançant les entrevistes orals, més detalls dels que ja posseïem per les fonts escrites, inclús hi ha un confusióisme en el número total dels que assassinaren aquesta nit. Hem preferit donar la xifra de 21 persones, agafada de l'article titolat "Homenaje a los Caidos", de la "Gaceta de Alicante", del 25-8-1939. Cal dir que en molt informes consta la xifra de 15 o 17 persones.

⁵Aquest aspecte és tractat per SIMEON RIERA, J. DANIEL en "La Cultura popular i el terror revolucionari de 1936: el cas de la ciutat de Lliria". En la revista *Afers* n.3, 1986, Catarroja.

⁶Veure article de BALLESTER ARTIGUES, T. "La política agrària de Dénia durant la Guerra Civil", en la revista *Aguaitis* n.2, 1988, Ed. Institut d'Estudis Comarcal de la Marina Alta.

nas" (actual carrer Estació). També podem afirmar, per la documentació consultada fins ara, que pertanyien a la Dreta Regional Valenciana⁷ i formant part del Comité Local de Dénia d'aquest partit, l'any 1932, els següents: Rafael Bordehore Romany –president–, Miguel Dura Collado –secretari–, Miguel Devesa –tresorer–, Abelando Perez –vocal– i Enrique Sauquillo –vocal–.

Tanmateix, hem de fer palés el fet del respecte cap a les monges que estaven a càrrec de l'Hospital, que continuaven en els seus llocs però sense els hàbits, a l'igual que alguns rectors que no foren molestats, fonamentalment per haver mantingut sempre una postura d'imparcialitat respecte als esdeveniments polítics.

Detinguts jutjats pel Tribunal Popular

Les persones amb més significació política, per ser de dretes foren detingudes en els primers dies de la sublevació militar i traslladades a Alacant, fet que les va lliurar de ser víctimes del ja esmentat "terror revolucionari". Coneixem a 21 persones detingudes, que ho havien estat pel Comité d'Enllaç de Dénia, i que foren jutjades a partir del dia 14 de febrer de 1937, pels Tribunals Populars d'Alacant. Moltes d'elles, concretament 10, havien estat declarats dasafectes al règim⁸.

Per l'interés que suposa, reproduïm un informe emés sobre un afiliat de les Joventuts Socialistes Unificades, que va participar en la detenció i trasllat a Alacant d'alguns detinguts: "J.M.M. miliciano armado, actuo en registros, gran propagandista y exaltado partidario del marxismo. Este individuo con motivo del traslado de los primeros presos a

Alicante la noche del 16 de agosto de 1936, cuando M.D.P. se despedía de su esposa desde el camión en que eran conducidos, grito ¡fuego!. Es peligrosísimo. Les acompañó armado de fusil hasta el Reformatorio como hombre de confianza de los asesinos"⁹.

Dels judicis pels quals passaren els detinguts, el Tribunal Popular va considerar només culpables a 5 persones, que foren condemnades a 12 i 6 anys d'inter-nament en un camp de treball¹⁰. La resta són absolts. No hi ha cap condemna a mort, i per tant cal destacar que els judicis, per la seva publicitat i per la gran quantitat de consideracions, que varen tenir en compte a l'hora d'escoltar les declaracions dels diferents testimonis, foren justs amb les seves condemnes. La major part dels jutjats, tornaren a les seues cases després de passar mig any a la pressó.

Destacarem alguns dels detalls de la celebració dels judicis, per conèixer millor la personalitat dels detinguts, entre ells trobem: al Vicepresident a Dénia de la Dreta Regional Valenciana, l'any 1932, –J.A.C.–; al President de la Junta del Districte de Dénia del Partit Tradicionalista, l'any 1933, –J.D.G.–; i al cap de la Falange de Dénia, abans d'esclatar la guerra civil, –L.D.G.–. Cal tenir en compte, que abans de la sublevació militar, la representació màxima de la Dreta Regional Valenciana a Dénia, era la Dreta Regional Agrària, i en els judicis es corrobora que la nit del 18 de juliol de 1936, es va notar una efervescència i agitació inusitada en el local de la DRA.

Les acusacions foren, el "ser enemics del Règim Republicà i haver propagat entre els veïns de Dénia la necessitat d'alçar-se en armes contra el Règim Republicà, ajudant amb la seva constant

⁷De moment sols tenim els noms del primer Comité Local de la Dreta Regional Valenciana, al fundar-se a Dénia. "El Día", Alacant, 19 maig 1932.

⁸Arxiu Històric Nacional de Salamanca, Secció Guerra Civil, lligall 106.

⁹AMD. lligall 216, informe emés per l'Alcaldia el 18 d'agost de 1939.

¹⁰"Bandera Roja", Alacant, 14-17-18 de febrer 1937.

actuació la intranquil·litat pública". També a alguns se'ls acusava d'haver celebrat diverses reunions encaminades a preparar la rebel·lió, acordant els mitjans per a fer-se amos del poble i entregar-lo a les forces faccioses¹¹.

En general els processats eren considerats "elements perillosos i reaccionaris actius, propagandistes que havien celebrat reunions preparatòries de la sublevació, cometent els delictes d'excitació i conspiració per la rebel·lió militar".

Tot açó, és desmentit durant el juí pels acusats amb les seves declaracions, i rotundament neguen haver participat en els fets dels quals se'ls acusa.

Entre els processats hi havia tres rectors, als quals se'ls havia trobat en l'església banderes monàrquiques i segons els testimonis que declaren "utilitzaven el púlpit de l'església com a centre actiu de les propagandes contra el Règim Republicà, el púlpit sempre l'havien posat al servei incondicional dels elements reaccionaris del poble, i des del púlpit pre-disposaven l'ànim del poble contra la República", destacant entre els rectors Pedro Cardona.

L'acusació més generalitzada fou, "haver estat elements de dretes", i altres en concret "de pertanyer a la Dreta Regional Agrària" —com Roque Belda—, i a les Joventuts Catòliques. Altres tenen càrrecs més específics com ser pistolers a sou.

Podem deduir, que en ser detinguts a petició del Comité d'Enllaç per la seva perillositat en uns moments d'indecisió en esclatar el moviment subversiu contra la República, va portar a la màxima representació dels partits de la Dreta i dels que els recolzaven, a estar en un lloc segur i salvar la vida.

Són aquestes persones que foren jutjades i alliberades per no tenir contra elles càrrecs greus, les mateixes que el dia 28 de març de 1939, i quan veuen que el Règim Republicà ja havia caigut, les que prenen l'Ajuntament de Dénia i es converteixen en els protagonistes del nou Règim Franquista¹². El primer que va entrar a l'Ajuntament a penjar la bandera bicolor, fou Francisco Calabuig Domenech, que havia estat militant de la "Comunió Tradicionalista" i l'any 1939, formava part de les files de la Falange¹³.

La postura presa pel Consell Municipal, durant els mesos que estigueren aquestes persones empresonades i fins la celebració del juí, va ser d'imparcialitat. Va emetre els informes, dels quals desconeixem el seu contingut, però deduïm serien prou semblants a les acusacions, que alguns dels Regidors varen declarar durant el juí, i que ja hem exposat. Per tal, front a la repetida clemència per part d'alguns familiars dels detinguts i algunes associacions professionals a les que pertanyien els processats¹⁴, per a que el Consell Municipal realitzara les gestions necessàries i posar-los en llibertat provisional, sempre es remetia als informes ja realitzats i enviats a Alacant. El 19 de gener de 1937, el Consell Municipal expressa el desig de que es celebre, el més ràpid possible, el juí de cadascun dels detinguts.

Repressió de Postguerra

Des del moment que els nous guanyadors ocuparen els llocs de poder, comença la repressió contra totes aquelles persones que havien estat els protagonistes de la República, que acabava

¹¹"El Día", Alacant, 15 de febrer de 1937

¹²Veure més detalls sobre aquest tema en l'article de BALLESTER ARTIGUES, T. i GIL PUIGSERVER, F. "Els canvis del poder polític municipal a la Marina Alta: de la segona República al Franquisme", III Congrés d'Estudis de la Marina Alta, novembre 1990, en impremta.

¹³AMD. lligall 216, coneixem aquest detall dels informes emesos l'any 1939, acabada la guerra, i en els que es diu: "*fue detenido por los rojos y perseguido por la canalla marxista, encarcelándolo*", en aquest cas referint-se a l'industrial de la juguina Francisco Calabuig.

¹⁴AMD; Llibre d'actes de sessions de ple, veure alguns exemples en les sessions dels dies 8 i 15 de gener de 1937.

de caure en els últims dies de març. Els que pogueren fugiren a l'estranger, veurem, per tant, alguns aspectes de l'exili. Els que restaren a les seves cases no tardaren en ser detinguts, i una gran quantitat de persones ocuparen les presons, que a poc a poc anaven habilitant-se com a nova llar per tots els que no tenien cabuda en el nou Règim Franquista. Els jufs sumaríssims portaren a molts d'ells a ser executats, aquests detalls els hem tractat com a final d'una repressió que va destrossar moltes vides i famílies.

Dénia, centre de detinguts comarcal

Dénia va concentrar de manera provisional des d'abril de 1939, en dife-

rents llocs habilitats per a presons, al voltant de 800 detinguts de diferents pobles de la Marina Alta. La quantitat variava, puix que anaven traslladant-los d'uns llocs a altres, generalment podien estar en el propi poble, o passar a la presó de Partit, que estava a Dénia, o portar-los a Alacant o València. Varen restar a Dénia, fins novembre i inclús gener de 1940, passant després a altres presons provincials o estatals.

En novembre de 1939 els presos detinguts a Dénia eren aproximadament 749, d'aquests 48 de diferents ciutats com Madrid, València, d'alguns pobles de la Marina Baixa, etc. El gruix més fort provenia de 27 pobles de la Marina Alta, dels quals podem veure la seva procedència en el quadre II.

QUADRE II

DETINGUTS DELS DIFERENTS POBLES DE LA COMARCA DE LA MARINA ALTA A LES PRESONS DE DÉNIA EN NOVEMBRE DE 1939

Dénia	157	Parcent	12
Pego	96	Atzúvia	11
Teulada	61	Benidoleig	9
Ondara	49	Benigembla	9
Xàbia	46	Sanet	9
Gata	43	Tormos	8
Verger	40	Sagra	7
V. Gallinera	35	Pedreguer	6
V. Alcalà	25	Xaló	6
V. Laguar	16	Benimeli	5
Beniarbeig	14	Els Poblets	3
Benitatxell	14	Benissa	2
V. Ebo	14	Ràfol	1
Orba	13		

Elaboració pròpia a partir del Cens de la Prestació Personal a favor de l'Estat. AMD.

A Dénia no estaven tots els presoners, en quedaven molts en els seus propis municipis on també s'havien habitat diferents llocs per a presons. I així, en el quadre II, de Pedreguer sols apareixen tancats a Dénia 6 presoners, els altres estaven el les "Escoles Velles" de Pedreguer¹⁵. A Xàbia es va utilitzar, com a presó, la Casa Bolufer. A Ondarra la Casa de Favila, que estava al costat del Convent¹⁶. On més n'hi havia era a Pego, que va concentrar els del seu Partit Judicial, en tenia al voltant de 300, malgrat que en un moment determinat uns 80 detinguts van a Dénia, i la resta continuen a Pego, on també es celebraren juís sumaríssims. El mateix suposem va ocórrer en pobles com Benissa, on sols apareix en el quadre II un detingut. També, encara que eren els menys, alguns havien estat ja executats i altres estaven a Alacant.

Les característiques personals d'aquesta gran quantitat de presoners, són difícils de determinar, n'hi havia de tot tipus d'edats, i de diferents adscripcions polítiques i sindicals d'esquerres. Destacarem alguns de Dénia com: Juan Serrano Pons— Fundador del Partit Comunista—, José Botella Sapena —President d'"Izquierda Republicana"—, Vicente Ortolá Buigues —Presidente de l'UGT—, Agustín Poveda Rodríguez —President del Partit Socialista—, Marcelino Tovar Pesquera —President del "Socorro Rojo Internacional".

Caldria ressaltar entre les seves professions, que les majoritàries dels detinguts foren: la de "camperols i llauradors" amb 329 persones, la de "jornalers" amb 81, els "xofers" amb 38, i els "obers" amb 36, sempre sobre el total aproximat dels 800 detinguts. En una zona on el predomini agrícola era fona-

mental, era lògic que precisament aquestes persones foren les que ompliren les presons, segurament per haver militat en algun partit o en algun sindicat, i haver format part de les diferents col·lectivitats. Farem menció especial dels 38 xofers, que augmentarien si afegiren els 20 mecànics, també empresonats, ja que a vegades s'utilitzen els dos termes de manera indistinta referint-se a la professió d'algun dels detinguts. Sobre aquest sector professional, recaigueren moltes acusacions i condemnes, per la seva participació en diferents fets considerats delictes. Caldria determinar, fent un estudi específic del sector, si vertaderament la participació fou activa, per ser militants d'alguna organització sindical, o passiva per ser professionals o conductors de cotxes.

A les presons de Dénia, no trobem cap dona, no ocorre el mateix a Pego¹⁷, on entre els seus detinguts hi ha 12 dones, de tota manera és una quantitat molt reduïda, en comparació a la gran quantitat d'hòmens. Per suposat que açò estaria relacionat amb la participació, que des de la proclamació de la Segona República, podien tenir les dones en els diferents pobles, fet que encara resta per estudiar a la Marina Alta. O pot ser els vencedors, per ser dones, no les consideraren perilloses i no les detingueren.

Presons a Dénia

Per la gran quantitat d'empresonats a Dénia provinents de la Comarca, s'hagueren d'habilitar diferents edificis que funcionaven com a presons del partit, i adoptar mesures de seguretat extraordinàries en totes elles. El primer que es va omplir fou *el Dipòsit municipal*, si-

¹⁵Llibre d'actes de les sessions de Claustre de les Escoles. Arxiu del Col·legi Públic del Trinquet.

¹⁶Informació donada per PEPA VIVES FEMENIA que va viure els fets.

¹⁷Arxiu Municipal de Pego, material sense classificar.

*Els magatzems de Morand
habilitats com a presons
l'any 1939*

tuat al costat de l'Ajuntament i destinat als presoners de major perillositat, i altres llocs de manera provisional com una magatzem al carrer Colón, mentre s'acondicionaven millor diferents edificis, on anrien passant els presoners. En juny ja va començar a funcionar com a presó del partit el *Col·legi dels "Hermanos Maristas"*¹⁸ i els *Magatzems de Morand*, que durant la República s'havien convertit en grup escolar, situades en el carrer Canalejas (actualment carrer la Mar). També s'habilità un magatzem de J. Gualde com a presó dels Militars¹⁹. Des d'agost tenim constància, d'un *Camp de Concentració* denominat "España", situat en un edifici de la carretera d'Ondara, front al camí Vell de Gandia. Els que estigueren empresonats a Dénia, no tenen constància d'aquesta denominació de -Camp de Concentració

"España"-, ni tampoc ha restat en la memòria dels que visqueren en aquells anys, per tal pensem que fou un apel·latiu utilitzat exclusivament a nivell de documentació oficial.

Al llarg dels mesos de setembre i octubre, es feren diferents reparacions en totes les presons per obrers, fusters i manyans, encaminades a la major seguretat d'uns edificis que res tenien a veure amb una presó. Encara resten els edificis amb les seves gruixudes reixes en les plantes superiors.

Els considerats com a complicats en delictes de sang, estaven en el Dipòsit municipal, passant després alguns a Alacant. Altres en el mes d'octubre-novembre de 1939, foren afusellats en el cementiri de Dénia. Aquest Dipòsit estava de gom a gom²⁰, ja que pràcticament sols tenia un departament de 59,04 me-

¹⁸AMD. Llibre d'actes de les sessions de ple de l'Ajuntament de Dénia del 12-6-1939.

¹⁹AMD. Llibre d'actes sessions de ple Ajuntament de Dénia, 31-7-1939.

²⁰Testimoni personal d'ANTONIO ARMELL LON que va passar allí uns mesos (maig i juny de 1939), quan solstenia 19 anys.

tres quadrats, 3 cel·les individuals en la planta baixa i 5 en el pis, la capacitat de l'estància més gran era per a 25 reclusos i n'hi havia molts més. El tractament físic i psicològic dels que allí passaven alguns dies, tenia com a finalitat terroritzar els detinguts. Segons un testimoni oral, tots els dies a poqueta nit entraven uns falangistes de Dénia, i feien pujar al pis superior uns quants presos, deixant-los reduïts a mases sanguinolentes assotant-los amb unes vergues de bou.

En el soterrani del Col·legi dels Maristes, hi havia al voltant de 100 persones que passaven allí els mesos de l'estiu, sense quasi ventilació i amb el calor i els mosquits de l'època. No existia cap vater i per realitzar les necessitats personals utilitzaven uns bidons buits de carburo i una vegada al dia els treien a l'hort del Col·legi. La neteja personal es feia en el mateix plat d'alumini que menjaven, amb una miqueta d'aigua de la que utilitzaven per a beure. Aquesta presó, estava custodiada per moros, també a Xàbia guardaven les presons els soldats canaris fins l'1 de juliol, que arribaven forces mores, per rellevar als canaris.

Les condicions higièniques en la resta dels llocs, també eren lamentables, el carro de la neteja pública de Dénia era el que passava per a recollir les letrines, concretament del camp de concentració, no sabem amb quina periodicitat²¹.

Sols podien visitar els detinguts, a les presons de Dénia, els pares, fills, dones i germans, amb una autorització i la visita es tenia que realitzar de 10 a 12 del matí sent la seva duració com a màxim de cinc minuts.

Varen restar en els magatzems de Morand, fins final de l'any 1939²². En vagons de mercaderies, i en el tren de

Dénia a Carcaixent, els traslladaren de nit, fins a Carcaixent, i després en camions a Portaceli, Sanatori antituberculós que s'havia habilitat per a Camp de Concentració. Dels diferents testimonis que hem recabat, fou Portaceli el lloc on pitjor tracte reberen els presoners. Seria molt dur relatar tot el que a Portaceli hagueren de passar els diferents detinguts, sols contar un detall que ens donarà la idea de la dimensió d'aquests sofriments. El menjar que els familiars amb molt d'esforç enviaven, la major part de les vegades era cremat, mitjançant un ceremonial que consistia en treure als presoners al pati, fer-los cantar el "Cara el Sol" amb el braç en alt, i presenciar com tot el que havien rebut dels familiars, era banyat amb gasolina i se li prenia foc.

El 26 de gener de 1940, arriba l'ordre de Govern Civil que tots els condemnats, que encara restaven en els Dipòsits Municipals de Dénia, foren traslladats immediatament a les Presons Provincials o Centrals. I així, els últims presoners que varen eixir de Dénia, eren els que estaven malalts i no havien pogut encara ser traslladats, donant-los d'alta el 15 de febrer de 1940 i portant-los a Alcoi. Entre aquests es trobaven Vicente Ortolá Buigues, fundador de la UGT a Dénia i Juan Serrano Patrocinio, fundador del Partit Republicà Autònom del districte de Dénia l'any 1930, i Regidor del Partit Comunista durant la Guerra Civil a l'Ajuntament de Dénia.

Desapareixen així la presó del partit i el Camp de Concentració de Dénia, quedant-se només el Dipòsit Municipal.

Un poble militaritzat

Fou el 7 d'abril de 1939, quan un

²¹En molts dels pagaments realitzats per l'Ajuntament, apareixen com a concepte de material de neteja, graneres i zotal per a desinfectar les presons i camp de concentració.

²²S'allotjaren a Dénia 15 Guàrdies Civils per a conduir als presoners, en el mes de novembre de 1939. A.M.D. Llibre d'actes de sessions de ple de l'Ajuntament de Dénia de 8-11-1939.

Comandant Militar comunica a l'Alcaide de la presó de Dénia que es feia càrrec de tot el relacionat amb els detinguts. A més la Comandància Militar s'encarregava d'expedir els salconduits i l'11 d'abril de 1939 dicta les normes, entre les que cal destacar els següents punts: Es podien expedir a les dones de qual-sevol edat si no eren culpables de delictes. Als homes d'entre 18 i 44 anys no se'ls podia expedir salconduits, per ser d'edat movilitzable i dependre del Cap d'Ocupació, Comandant de la Tercera bandera de FET i de les JONS de Las Palmas, que és l'esmentat Comandant Militar que havia ocupat Dénia. Per a expedir el salconduit als presos entre els 18 i 44 anys, s'havia de tenir la seguretat absoluta que no havien servit a l'Exèrcit Roig, sota la responsabilitat de FET local, que posaria en els salconduits "no sirvió en el Ejército Rojo". Els de les edats restants, es podien expedir si tenien bons antecedents.

La Tercera bandera de FET de les JONS de Las Palmas, va romandre a Dénia fins la meitat de juny²³, quan segurament ja estava la situació controlada i els personatges més destacats de la guerra empresonats.

El 18 d'abril es constitueix l'anomenat jutjat Militar Permanent de Dénia-Pego, que desenvolupa les seves activitats en la casa n.4 del carrer Diana, on rebria totes les denúncies que es formularen pels coneixedors dels fets delictius que des del 18 de juliol de 1936 havien ocorregut. Es fa un pregó demanant al veïnat de Dénia que col·labore en aquesta obra de justícia.²⁴

Les despeses del sosteniment d'aquest jutjat, corrien a càrrec fonamentalment dels Ajuntaments de Dénia i de Pego,

malgrat que els diferents pobles dels Partits Judicials, també col·laboraven amb el cost que ocasionaven els presoners.

Els Consells de Guerra i les condemnes imposades

Els Consells de Guerra, se celebraren en el saló de Sessions de l'Ajuntament de Dénia, per un Tribunal Militar compost per membres de fora i que venien "expro fesso". El primer Consell de Guerra del qual tenim notícia, es va celebrar el 22 de juny, i després n'hem constatat altres al voltant dels dies 2, 6 i 29 de setembre, 3,9, 10, 11 i 12 d'octubre, i el 8 de novembre. La documentació dels Juís sumaríssims la desconeixem per no estar de moment a l'abast dels investigadors.

De tota manera, si que tenim constància documental²⁵, d'una de les persones jutjades el dia 29 de setembre a l'Ajuntament de Dénia, R.R.R., que fou condemnat a mort i afusellat a Alacant a l'edat de 27 anys, el 18 de juny de 1940. D'aquesta declaració, podem extraure la poca consistència existent en les acusacions per a condemnar-lo a mort. Segons fa constar, se'l va acusar sense proves que testimoniaren en el seu descàrrec, de la realització i participació de fets, dels quals no tenia res a veure i que es varen produir a plena llum del dia, existint per tant molts testimonis. Els delictes dels quals se l'acusava eren: d'haver intervingut en la detenció de J.A. -Secretari del jutjat-, haver efectuat l'exacció de fons d'una llibreta propietat de J.J. , haver assaltat el jutjat d'Instrucció i la Casa Quarter de la Guàrdia Civil. No es va presentar cap document que afirmara que l'acusat havia realitzat

²³AMD. Registre d'entrades de documents, 13-6-1939.

²⁴Lligall 216. AMD. També citat per CERDÁN TATO, E. en la "Lucha por la democracia en Alicante", pàg. 29. Ed. Casa de Campo, 1978, Madrid.

²⁵Instància de R.R.R. demanant revisió de la causa que l'havia condemnat a mort, a l'Excel·lentíssim "Jefe del Estado", inclús encapçalant la seva petició amb "Arriba España, Saludo a Franco", de res li va servir, ja que es va desestimar la petició.

l'operació d'exacció de fons de la llibreta esmentada. Amb aquest exemple, veiem que no sols foren condemnats a mort els que havien estat implicats en delictes de sang, sinó totes aquelles persones destacades com aquest, que havia estat Regidor de l'Ajuntament de Dénia.

Per les dades que posseïm del 26 - 10-39 i del -7-11-39, dels que havien de ser jutjats i dels que ja havien passat pels consells de Guerra celebrats a Dénia, tenim en el quadre III, els resultats d'un total de 192 presoners.

QUADRE III

CONDEMNES IMPOSADES PELS JUÍS SUMARÍSSIMS CELEBRATS A DÉNIA

Sentència firme de reclusió perpètua	3 persones
Sentència firme de 20 anys	2 persones
Sentència firme 12 anys	2 persones
Sentència firme 6 anys	3 persones
Sentència firme 1 any	1 persona
Sentència firme 6 mesos	1 persona
	<hr/>
	total 12 persones

Petició fiscal de pena de mort	80 persones
Petició fiscal de reclusió perpètua	1 persona
Petició fiscal de 30 anys	28 persones
Petició fiscal de 20 anys	37 persones
Petició fiscal de 12 anys	32 persones
Petició fiscal de 6 anys	2 persones
	<hr/>
	total 180 persones

Entre tots aquests es troben persones de tota la Comarca i moltes d'elles significatives, com Aquilino Barrachina Ortiz²⁶, Alcalde Socialista de Pego, que és un dels 80 amb petició fiscal de pena de mort²⁷. Per altra banda, no tots els que foren afusellats a Dénia, estan en aquestes relacions nominals, segurament perquè foren jutjats a Alacant, com Jeremias Andres Morales, i Salvador Beltran Ripoll, els dos Alcaldes socialistes de Pedreguer i Dénia respectivament, foren

afusellats al Cementiri de Dénia²⁸. Amb aquest exemple de personalitats significatives, volem demostrar com és de difícil donar dades totals, per la gran varietat de situacions que es produïren.

Molts dels juis es feren amb prou posterioritat i a Alacant. Coneixem alguns casos que inclús tenint informes de la FET i las JONS de "bona conducta", sols foren jutjats en agost de 1941, amb la petició fiscal de pena de mort, finalment reduïda a 24 anys de

²⁶Aquest fou afusellat amb prou posteritat el 6-9-1940 a Alacant, segons cita CERDAN TATO, E., ob. cit. pàg. 232.

²⁷Troben en aquesta relació, a diferents persones que després de ser jutjades a Dénia i condemnades a mort, foren afusellades a Alacant. De Xàbia: José Espasa Cholbi (22-8-40), Bartolome Bañuls Morell, Francisco Torres Moragues, Juan Fomés Llidó, aquests tres afusellats el 7-3-40. De Pego a Jose Alarcón Herrero (11-4-40) i José Sendra Pastor (12-10-40)

²⁸AMD, Registre del Cementiri de Dénia, any 1939.

Dos alcaldes de la República "Roca" (centre) i Salvador Beltran Ripoll (esquerra), aquest últim afusellat al cementiri de Dénia l'any 1939.

reclusió perpètua, per adhesió a la rebel·lió militar.

Els que tenien penes menors a 6 anys, els posaren en llibertat, i si des dels seus municipis donaven bons informes l'església, la falange i l'Alcaldia, podien retornar a les seves cases, si no ocorria així, eren desterrats a qualsevol punt superior als 250 km. del seu domicili.

De les diferents presons on anaren a complir les seves condemnes, hem constatat per quantitats de presoners, les se-

güents:

- Reformatori d'Adults d'Alacant
- Fàbrica n.2 d'Elx
- Cel·lular de Barcelona
- Cel·lular de València
- Provincial de Lleida
- Presó Central de Port de Sta. Maria
- Habilitat Caputxinos Terol
- Camp de treball de Belchite Madrid
- Central de Talavera de la Reina
- i un llarg etcètera.

Acusacions

Dels informes que emetia l'Alcaldia o el Delegat d'Informació i investigació de FET i de les JONS de Dénia, a petició del Jutjat Permanent de Dénia-Pego, demanant "informe sobre la conducta moral, pública i privada, antecedents polítics i socials, i actuació en el període revolucionari"; hem pogut extreure els diferents fets i motius pels quals foren acusats, tots aquells que havien tingut algun

protagonisme durant els anys que và durar la guerra, acusant-los dels següents delictes:

1.-Es contemplava en els informes, el fet d'haver anat voluntari o forçós a l'exèrcit roig i haver format part de la Columna de Ferro.

2.- Si havien estat "milicianos armados o milicianos escopeteros", en alguns s'indicava que "sols en els primers moments del Gran Moviment Nacional", puix que també constava que s'havien incorporat de forma voluntària a l'exèr-

cit. La major part d'aquests milicians armats eren de la CNT, encara que també n'hem constatat de l'UGT i les Joventuts Socialistes.

3.- En una gran majoria, els informes fan referència a afiliats a la CNT, i a ells corresponen els pitjors qualificatius i els delictes de tot tipus. També entren dintre d'aquestes consideracions els afiliats a l'UGT, al Partit Socialista, a les Joventuts Socialistes i a "Izquierda Republicana", però sempre en una mesura molt inferior. D'entre els fets que protagonitzaren els afiliats a la CNT, estan:

-Saqueig i destrucció de les esglésies de Dénia, en els quals intervingueren 5 afiliats a la CNT i entre ells una dona.

-La destrucció del Sagrat "Corazón de Jesús" ²⁹.

-El saqueig i destrucció d'imatges de l'església de La Xara (pedania de Dénia).

-La crema de l'església de Jesús Pobre (pedania de Dénia), per 6 militants de la CNT.

-Destrucció d'imatges en cases particulars.

4.- També se'ls adjudica als afiliats a la CNT, els assassinats que es produïren en el temps, denominat pels informes, "període de terror", i que correspon als primers mesos de la guerra. De tota manera, i com veurem ara tot seguit, intervingueren també membres pertanyents a altres sindicats i partits. Dels components de "la pepa", n'hem constatat a 3 i de la CNT.

Els que participaren com a denunciants, o delactors, o com a inductors dels assassinats, foren també acusats pel Tribunal Militar l'any 1939. Es sabia pels familiars, qui era el que havia anat a detindre a la persona que després

apareixia morta, i així en crims concrets estigueren implicats:

*Membres de la CNT en els assassinats de 6 persones;

-Ramón de Cárdenas Merle

-José Catalá Moll

-Miguel Devesa Gimenez

-Luis de Diego Carsi

-Luis de Diego Arguimbau

-Pascual Navarro Balandó

*Afiliats a l'UGT en 5 assassinats:

-José Aparició Dominguez

-Alfonso Morales Tortajada

-Francisco Gonzalez Conejero

-Esteban Morató Bertomeu

-Benito Palop Arabi

*Membres d'"Izquierda Republicana", en 2 assassinats:

-Vicente Paris Gomez

-un Retor

*Partit Sindicalista en un:

-Salvador Tarrasó Fornés

5.- Generalment als afiliats a la CNT, que no se'ls imputa cap crim concret, en l'informe també consta com assassí amb el qualificatiu de perillós o molt perillós, o que havia intervingut en varis fets de sang, i a més, que eren de pèssims antecedents, i inclús d'un membre de la CNT s'informa que "este individuo aborto de la Naturaleza, sanguinario en grado superlativo", en altres ocasions sols diuen que "perseguia a les persones d'ordre, fent registres domiciliaris".

Altres qualificatius són: propagandista dels rojos, defensor acèrrim de les teories roges, propagandista i agitador de masses, element molt actiu o d'acció, entusiasta de les idees marxistes, d'arrelades idees marxistes, d'ideologia d'esquerra o element d'esquerra. Desafecte al gloriós moviment nacional. Borratxo professional. Lladre professio-

²⁹Era una imatge d'un gran tamany situada dalt del Castell i que es va inaugurar el 3 de maig de 1927. "El Día", Alacant. En agost de 1936 la varen volar amb dinamita.

nal. Aquest dos últims apareixen poques vegades, però són un exemple de l'aprofitament de qualsevol tipus de defecte, per a poder desqualificar als individus. Moltes vegades no apareix sols un d'aquests qualificatius, sinó que solen anar-ne diversos en l'informe d'una mateixa persona.

6.- També són acusats tots els que varen participar en registres, requises i incautacions. Aquestes persones generalment ocupaven algun càrrec, o estaven molt relacionades amb els que detentaven el poder polític i sindical.

Dintre dels registres domiciliaris, encaminats a buscar persones, diners i joies, varen intervindre set afiliats de la CNT, un de Joventuts Socialistes i un d'"Izquierda Republicana". En la requisada dels aparells de ràdio, sols constatem la participació d'un socialista. En els informes, es consideren aquests com a robaris en els domicilis particulars.

En la incautació de les armes, de la casa de Vda. de José Alfonso Moliner, va intervindre un afiliat a la UGT, que era Regidor de l'Ajuntament.

Respecte a la recollida de l'or i el seu control, així com l'ordre de fondre'l, fou donada per un Regidor d'"Izquierda Republicana", participant també membres de la CNT.

Corren a càrrec dels diferents membres de la CNT, les obligacions d'entrega de l'escriptura d'un form i la incautació d'un negoci de gasoses, que després explotaren els treballadors. Al Secretari del Control dels Camperols se l'hi adjudiquen la incautació de totes les finques del terme municipal.

7.- Dintre dels detinguts existeix un sector professional —els xofer—, que pel fet d'haver conduït el camió o el cotxe que va traslladar als que eren assassi-

nats, foren acusats de "xofers al servei dels rojos". A la major part d'ells, els imposaren unes penes molt dures. De l'estudi dels 10 xoferes de Dénia que hem constatat detinguts, un fou afusellat el 6 d'octubre de 1939³⁰, Salvador Pons Tello de l'UGT, Silvestre Calafat Menguat, de la CNT i President del Control de Xoferes, fou executat a Alacant el 30-11-40. I 3 més foren condemnats a mort. Un a 20 anys de presó, era membre de la CNT, però no tenia en el seu informe cap assassinat, sols havia participat en l'extracció dels mobles de la casa de Luis Devesa i el seu trasllat a Moncada. I a 12 anys de presó, un membre de l'UGT que havia traslladat a una persona que fou assassinada. Aquestes dades augmentarien si afegirem els mecànics, com ja hem esmentat abans, puix que en ocasions s'utilitza indistintament els dos apel·latius per a la mateixa persona, la professió de xofer o de mecànic.

L'exili

Molts dels que ocupaven algun càrrec de responsabilitat o tingueren alguna participació directa en els fets ocorreguts durant els anys de guerra, fugiren a l'estranger. Segurament, si s'haguessen quedat a Dénia, haurien passat a augmentar el nombre d'executats.

Dels que pogueren eixir d'Espanya, tenim constància de 56 persones de Dénia que passaren a ser refugiats en els Camps de Concentració de França. I 9 persones que anaren a Àfrica. Per suposat, en deu haver prou més que eixiren a l'estranger i dels quals no hem pogut constatar en les fonts que fins ara hem consultat.

Els que anaren als *Camps de Con-*

³⁰El mateix dia també fou executat a Dénia un xofer de Pego, Evarist Caselles Garcia.

centració de França, el 13 de maig de 1939 ja es sol·licita la seva repatriació. Es trobaven en diferents camps: 12 en el de "Argelés sur Mer", 9 en "Agde" (Herault), 25 en "Barcarès", 6 en "Saint Ciprian", 1 en "La Tour de Card", 1 en "Prats de Molló", 1 en "St. Lauret de Cerdans", 1 en "Hospital Thermos Nevis les Bains", i 1 en "Hospital Septfonds Tam et Garonne".³¹ Desconeixem la personalitat d'aquests homes; de tota manera, sabem per la informació oral que la major part foren soldats que estaven lluitant en tota la zona Nord, i en acabar la guerra, no retornaren a les seves cases, sinó que marxaren immediatament a França. Era lògica la por a retornar, puix que la major part dels que vingueren foren empresonats, i inclús si havien ocupat càrrecs dintre de l'exèrcit republicà, condemnats a mort. Cal fer una apreciació: malgrat constar en la documentació que les 56 persones que estaven a França eren de Dénia, deuriem ser de diferents pobles de la Comarca, no sols pel gran nombre, sinó també pels cognoms.

Dels que fugiren a *Africa* si que tenim molts detalls personals per la representació política d'alguns d'ells, com Manuel Arbona Cuesta, que va marxar des de Cartagena amb l'Esquadra "Roja", desembarcant en Biceria (Tunis). Segurament va salvar la vida amb aquesta fugida, puix com havia estat Alcalde des de 27-4-1937, en el seu informe, a més de constatar que era afiliat de la CNT, l'acusen "d'haver ordenat assassinats, saquejos, requises, registres, empresonaments, destruccions de les esglésies, i crema dels arxius del registre de la propietat, del jutjat d'instrucció i dels notaris, que havia intervingut en els assassinats de la nit de l'Avenc, directa

i personalment"³². També el Regidor de l'Ajuntament de Dénia de la CNT i President del Comité de Salut Pública, F.S.M., que segons consta en el seu informe, va ordenar tots els assassinats, se'n va anar abans que acabara la guerra a Tunis, juntament amb una companya de la CNT. La nit del 28 de març de 1939, marxaren cap a Algèria, tres persones de la CNT, components de la "Pepa", i dos membres més d'aquesta sindical, un el Vice-president J.B.S.B., segons deia l'informe "sobre ell pesaven tots els assassinats que havien ocorregut a Dénia".

Com veiem majoritàriament són de la CNT els que passaren a Africa. Sols hem constatat una persona d'"Izquierda Republicana" i Regidor de l'Ajuntament de Dénia, M.L.L.S., que va passar a Alger. Sobre ell informaren que "era un dels que disposava i ordenava els atropells, assassinats i empresonaments, i havia assistit la nit de l'Avenc, a més havia estat locutor de Ràdio Dénia, des d'on insultava al "Caudillo" i a Queipo de Llano".

Els executats

Els condemnats a mort foren afusellats en una tàpia del cementiri de Dénia, a l'alba dels dies 6 i 21 d'octubre, 3 i 8 de novembre, i 22, 28 i 29 de desembre de l'any 1939. La nit abans de ser executats tenien un tractament especial amb aquests homes i se'ls subministrava cafè, conyac i tabac. Per tant, no coincidim amb la descripció que fa E. Cerdán Tato, quan diu que "Los camiones transportando los cadáveres de los recién fusilados, recorrian las calles, ante la mirada atónita y, a veces irascible de sus habitantes."

³¹AMD. Lligall 237.

³²OLIVER SANZ DE BREMOUND, E. en "La Guerra Civil Española, 1936-39, vivida en una ciudad de la retaguardia Republicana", Dénia 1973. Malgrat que en molts aspectes no coincidim amb la versió que dels fets dóna aquest autor, cal tenir en compte alguns detalls. Menciona a alguns dels que Arbona va salvar la vida, evitant els matarons per les discussions que va mantenir amb els més extremistes. És difícil saber si vertaderament les diferents versions que dóna aquest autor de les discussions internes, són verídiques. De tota manera, sí que distingeix clarament entre els components del poder constituït i la seva total oposició a la violència, i els individus extremistes que cometeren molts dels assassinats.

Tomba comuna del cementiri de Dénia, on foren soterrats alguns afusellats d'octubre de 1939.

La memòria dels que recorden els fets, no tenen constància d'aquest detall; potser l'hagen esborrat de les seves ments. De tota manera, pel detall anteriorment esmentat, més bé podríem afirmar que els que anaven a ser executats tenien totes les consideracions dels mateixos que els havien condemnat.

Les execucions més massives foren les d'octubre, el dia 6 afusellaren a 20

persones i el dia 21, a 17 persones. El 3 i el 8 de novembre, una persona cada dia. El 22 de desembre, 10 persones, i el 28 i 29 una cada dia. En total 51 afusellats, que eren de diferents pobles, destacant els 16 de Dénia. En el quadre IV, es poden veure aquestes persones i la seva adscripció política o sindical, que les va portar a la mort. N'hi havia 5 de la CNT, 5 de l'UGT, 3 d'Izquier-

da Republicana" i un del P. Socialista.

De la resta dels pobles, n'executaren a Dénia, a 14 de Pego, 6 d'El Verger,

5 de Pedreguer, 2 d'Ondara, 2 de Xaló, 1 de Sagra, 1 de Teulada, 5 de fora de la Comarca³³.

QUADRE IV
PERSONES DE DÉNIA EXECUTADES AL CEMENTIRI DE DÉNIA
L'ANY 1939

Noms	Edat	A. Pol. o Sin.
Salvador Beltran Ripoll	36	P. Socialista
Antonio Bofí Donat	25	UGT
Carlos Bordehore Moreno	31	IR
José M. Calafat Mengual	40	CNT
José Escrivá Bensach	49	IR
José Fornés Ivars	38	CNT
Juan Ivars Ronda	35	PC-UGT
Vicente Llobell Bordes	34	UGT
José Pardo Ferrer	29	—
Jaime Pardo Castellano	28	CNT
Francisco Pérez Salvá	34	CNT
Salvador Pons Tello	32	UGT
Bautista Pons Guinnot	36	UGT
Felix Roig Ferrer	42	IR
Mateio Roig Fornés	30	—
Bautista Roselló Martí	40	CNT

D'ells n'hi havia 14 casats, i per les edats en què es trobaven, suposem que amb fills. Podem imaginar les destrosses familiars i les seves conseqüències en uns temps ja prou difícils, a més de la marca que suposaria per a tota la família, el que un dels seus membres l'hagueren afusellat per una sèrie de delictes que estaven molt mal vistos pels guanyadors.

No hem reproduït els noms dels 35 executats de la resta del pobles de la Marina, hem preferit centrar-nos sols en Dénia. De tots aquests morts, 17 es troben soterrats en una tomba comunan el cementiri de Dénia, malgrat que no tots són de Dénia, puix que allí estan 4 de

Pedreguer, 2 de Xaló i 1 de València. En la inscripció de la làpida, a més dels noms, diu que moriren el dia 21 d'octubre, però contrastant els nom amb el registre del cementiri, sols n'hi ha 15 d'aquest dia, 1 del dia 6 d'octubre i un altre del dia 22 de desembre. La resta estan en tombes individuals, suposem que la forma de soterrament dependria del desig dels familiars. Així, els 6 de Verger foren traslladats al seu poble el 18-2-1978.

Als 16 executats de Dénia de l'any 1939, cal afegir els 15 d'Alacant. L'any 1940 n'afusellaren 13 i el 1942 i 1943 un, que donarien un total de 31 executats.

³³Cal tenir en compte que en el Registre del Cementiri Municipal de Dénia, posa el lloc de naixement; per tant, en molts diu un poble de fora de la comarca de la Marina Alta, però si coneixem on vivia, l'hem comptabilitzat en aquest últim lloc.

QUADRE V PERSONES DE DÉNIA EXECUTADES A ALACANT ELS ANYS 1940-43		
Noms	data execució	A.Pol. o Sin
Silvestre Calafat Mengual	30-11-40	CNT
Manuel Carrillo Mulet	29- 4-42	CNT
Francisco Catalá Ruiz	13- 8-40	CNT
Joaquin Felix Borrallo	12- 7-40	CNT
Joaquin Gilabert Pascual	18- 6-40	CNT
Vicente Ivars Ronda	12- 7-40	CNT
Juan Bautista Pérez Signes	6- 9-40	CNT
Juan Puig Barber	18- 6-40	CNT
Rafael Roselló Ribes	18- 6-40	CNT
Vicente Sala Serra	18- 6-40	CNT
Jeronimo Ortolà Buigues	18- 6-40	UGT
Manuel Ivars Agulles	13- 8-40	UGT
Cristobal Ortolà Buigues	2 - 2-43	P. Socialista
Pompilio Llopis Ivars	12- 3-40	
Antonio Ripoll Esteve	18- 6-40	

³⁴ADRIAN MONTOLIO, JOAN J. "De la guerra civil a la postguerra civil: contribució a l'estudi de la repressió franquista", en la revista *Afers* n.3, 1986, Catarroja.

³⁵Segurament, si poguérem identificar més noms de l'extens llistat que dóna CERDAN TATO, E., Ob. Cit., la xifra augmentaria, fonamentalment pels diferents pobles de la Marina Alta, i que fins ara hem estudiat amb menys profunditat, però ens aventurarem a donar de moment les dades que posseïm com a totals provisionals. Cal tenir en compte que aquest autor cita per a la Marina Alta 150 execucions; si inclou les d'Alacant, pot ser algun dia ens aproximem a aquesta xifra, puix fins ara hem pogut constatar a 76 persones, que provenen dels 51 executats a Dénia i dels 26 d'Alacant. D'aquests últims i desglossats per pobles tendriem: 16 de Dénia, 4 de Xàbia, 3 de Pego, 1 de Castells i dos que desconeixem el poble.

Si fem recompte de quina sindical fou la que va portar la càrrega més forta en quant a afusellaments, veiem clarament que fou la CNT amb 15 dels seus afiliats, front als 7 de l'UGT. Per suposat que estaria en relació directa amb la participació i amb la força sindical que varen tenir en els anys de República, però no podem afirmar encara aquest fet, puix açó és sols un avanç. Hauriem de veure altres factors, per constatar que la CNT i el seu predomini, estigueren íntimament relacionats amb totes les destruccions i assassinats que es cometeren en el període de "terror revolucionari", i per aquest motiu pagaren amb les seves pròpies vides aquest protagonisme. Aquesta hipòtesi és apuntada per J.J. Adrià Montolio³⁴, que diu "els pobles que patiren una repres-

sió més forta són aquells que conegueren també una situació més violenta durant la guerra...".

QUADRE VI DISTRIBUCIÓ PER ANYS 1939-43, DE LES PERSONES EXECUTADES PROCEDENTS DE DÉNIA I DE LA MARINA ALTA ³⁵		
Anys	Dénia Marina Alta	
1939	16	51
1940	13	22
1941	-	1
1942	1	1
1943	1	1
TOTAL	31	76

Caldria ressaltar la gran quantitat d'executats de Dénia, respecte a la Comarca, però no podem de moment fer cap tipus de comentari, fins que les dades comarcals no estiguen més completes i acabades.

També ocuparia Dénia o la Marina Alta el segon lloc en quant a executats de la Província d'Alacant, basant-nos amb les dades que dona M. Orts Montenegro. Si exceptuem Alacant, que ocupa el primer lloc, la resta de pobles o partits judicials tenen tots unes xifres molt inferiors a les que fins ara hem vist per a Dénia. Aquest autor dona per a Monòver i Elda -21 persona-, Oriola -18-, Alcoi -17-, Elx -15-. Com veiem, Dénia, amb els seus 51 afusellaments, ultrapassa aquestes xifres, i si sols tenim en compte els naturals de Dénia, serien 31 (16 executats a Dénia i 15 a Alacant). Com no volem caure en la comparació de dades, perquè per a aixó potser fóra necessari tenir en compte altres factors, com la població total de cadascun d'aquests pobles, sols acabar dient que foren moltes morts i que caldria fer una seriosa reflexió sobre la necessitat de tanta execució per acabar amb tot el que suposava revolució, i canviar l'ordre socio-econòmic que s'havia intentat establir des de la instauració de la segona República, ¿era necessària l'eliminació física de les persones per canviar el règim polític?

Epíleg

A més de la duresa que suposava per als familiars dels detinguts, dels qui havien estat condemnats a mort i dels qui ja havien estat executats, cal afegir les commemoracions dels guanya-

dors. Mentre uns sofrien en les presons i els seus familiars tancats a les seves cases patien per la sort que pogueren córrer, altres celebraven la victòria amb diferents manifestacions de tipus cívic i religiós.

Els dies 29 i 30 de maig de 1939, es va realitzar un festival homenatge a la Santíssima Sang³⁶ i uns funerals per les víctimes del terror marxista. Les celebracions consistien en misses cantades amb molts capellans³⁷, repetint-se les celebracions els dies 11-12-13 de juny.

També es va construir una creu en homenatge als "caídos por España", celebrant-se un acte per a dipositar corones de flors l'1 d'octubre.³⁸

Conclusions

Després de relatar els fets tal i com ocorriren, per a concloure anem a destacar una sèrie de punts a mode de resum.

A Dénia fou molt forta la repressió, tant la de la guerra com la de postguerra, entenent com a forta a més del maltractament físic i psíquic de les persones, la seva mort. Si fem recompte des de l'any 1936, amb 38 morts i 21 empresonats, i passem a l'any 1939 amb 800 empresonats, 76 morts, 65 exiliats, no fa falta fer molts números per veure el gran nombre de famílies de distintes ideologies que entre els anys 36-39 i posteriorment, patiren en les seves pròpies cases aquesta repressió. ¿Era necessari aquest balanç tan negatiu en quant a morts i en quant a repressió mental, per l'enfrontament d'uns contra els altres?. Es difícil res-

³⁶Talla policromada del Crist Jacent, que havia estat entregada pel Consell Municipal el 6 d'octubre de 1937 a la Junta Central del Tresor Artístic d'Alacant, encarregada de protegir tot el que s'havia incautat. En acabar la guerra comuniquen des d'Alacant que podien passar pel Museu de la Diputació Provincial a retirar la imatge i altres objectes, que segons ells, "havien estat robats durant la guerra". AMD lligall 485

³⁷AMD. Llibre d'actes 5 juliol 1939, consta que paguen a la fonda on s'allotjaren 6 persones que suposem serien religiosos.

³⁸AMD. Registre d'entrades 23 de setembre 1939.

pondre a la pregunta d'uns fets que esperem aprofitar per recordar-los com a història passada, per a que mai més es repetesquen.

Buscar una lògica a la repressió és un treball inútil, puix que cap tipus de repressió té lògica. Però intentarem donar una explicació del per què es va produir el maltractament de persones, per part dels anomenats d'esquerra cap als de dretes –l'any 1936–, i a la inversa, per part dels anomenats de dretes cap als d'esquerres –dels anys 39 al 43–.

Caldria remuntar-nos a la República, i inclús a primeries de segle, per veure com a Dènia, poble on la riquesa estava molt mal distribuïda, a poc a poc sorgeixen protestes socials mitjançant les organitzacions obreres. Aquestes facetes, resten encara per estudiar de manera total, però per les aproximacions que hem fet cap al tema, ens hem adonat de diferents brots de violència protagonitzats per les sindicals, durant els anys de la Segona República, que arriben a la seva culminació, en el període de "terror revolucionari", en els moments de descontrol per l'esclat de la guerra civil. La violència d'uns determinats membres de les sindicals i partits polítics, no implica que tot el Sindicat o Partit estiguera a favor de l'eliminació física de persones mitjançant actes violents. Està clar que hi hauria una certa permissibilitat o condescendència, puix és difícil entendre que una matança col·lectiva com la de la nit de l'avenc, si es va produir sense un motiu concret que la provocara de manera espontània –que fins ara no l'hem trobat–, vol dir que fou un acte premeditat i preparat. Haurien d'estar assabentats, a més dels

individus més exaltats de les sindicals o partits, altres que l'hagueren pogut evitar, cosa que no va ocórrer. Però tampoc podem deduir que foren els càrrecs públics els que l'ordenaren, o incitaren a ella.

No s'ha de perdre la perspectiva històrica, i hem de tenir en compte que aquestes morts es produïren en temps de guerra i foren presa els anomenats "elements facciosos", el que suposa dir tots aquells que segons la "vox populi" tenien qualsevol cosa a veure amb el moviment subversiu que s'havia produït contra el Règim legalment constituït –la República–. No volem des d'aquesta òptica justificar el "terror revolucionari", no, simplement intentar veure perquè es mataren unes persones que ni tan sols s'havien declarat desafectes o contraris al Règim. Pensem que els protagonistes del terror identificaren com a causants del colp militar contra la República a tots aquells que sempre s'havien oposat al Règim Republicà i la seva nova legislació. Els disconformes eren: l'església, el poder econòmic fortament establert –representat a Dènia pels grans propietaris, els industrials de la juguina i alguns comerciants– i tots ells relacionats directament amb els partits de Dreta –fonamentalment la Dreta Regional Agrària–.

En els primers moments de la guerra –agost–, es detenen els principals representants d'aquests poders esmentats. Açò no era suficient, des de l'òptica revolucionària d'alguns sindicalistes extremistes. A mesura que triomfava el colp militar i les notícies de l'avanç de les tropes franquistes arribaven, els seus ànims anaven exaltant-se i buscaven als més pròxims per descarregar la seva fúria. Segurament no entenien com continua-

ven en les seves cases alguns que hagueren recolzat aquest colp militar, agafant, doncs, la justícia en les seves mans, i cometent la injustícia d'assenyalar a aquells que no mereixien continuar vivint per tenir diners, per ocupar una posició social elevada o per ser de dretes, arribant a la nit del 2 de novembre de 1936, on descarregaren tota la seva ira contra les 21 persones que moriren en l'avenc.

Justificar les morts de 1939 tampoc resulta gens fàcil. Acabada la guerra, els vencedors imposen les seves normes i la primera fou la del terror. ¿Com si nó anomenaríem el que degueren passar tots aquells que foren detinguts, jutjats i arbitràriament condemnats a pagar per coses que es dubtós hagueren comés?. Foren temps durs per als perdedors.

No tots els perdedors optaren per la mateixa postura, cal distingir entre els que fugiren i els que es quedaren en les seves cases. Quan el mes de març, s'adonaren que les tropes franquistes anaven envaint tot el territori i imposant dures lleis per als perdedors, tots aquells que havien estat implicats directament i personalment en els fets que podríem anomenar de sang, fugiren. Era lògic, que si sabien que no podien tardar a arribar les noves tropes d'ocupació, anaren a algun lloc segur, -Algèria fonamentalment-. Els que tenien la consciència tranquil·la d'haver estat lleials a la República, d'haver desenvolupat el millor que pogueren el seu càrrec en uns anys de fam i de misèria generalitzada, aquests que no havien estat implicats en cap delictes de sang, varen romandre tranquil·lament en les seves cases, on foren detinguts i pagaren per tot allò que els volgueren imputar. D'ací deduïm que els màxims responsables, tant de la

"pepa", com d'altres atropells no legislats, foren els que se n'anaren a l'estranger abans que acabara la guerra.

Per suposat que moltes de les acusacions que recaigueren sobre els que foren detinguts i condemnats, eren acusacions de delictes que no eren tals, puix que els Consells Municipals durant la guerra, i així va passar a Dénia, funcionaren sota la legislació que emanava de la legalitat Republicana vigent, adaptant les seves lleis a l'economia d'una guerra que ells no havien començat. I així estaven legislades les incautacions, essent lògic que dintre d'aquesta economia, una fàbrica de joguets, es reconvertira en fàbrica de material bèl·lic. Que s'explotara al màxim tota la terra, produint uns productes agrícoles necessaris per a mantenir una població en augment per l'arribada dels refugiats i evacuats, per alimentar l'exèrcit o per a exportar i aconseguir les divises necessàries per a pagar les armes amb les que s'havien de defensar. Estava legislada l'arreplega de l'or, el respecte per les obres artístiques, etc.

Per tant, caldria destacar que molts dels executats pagaren, en primer lloc, per tot i per tots els que no pogueren jutjar, i en segon lloc, per haver aplicat una legislació que era necessària i de subsistència. Dintre d'aquest capítol es trobarien tots els que ocuparen càrrecs públics, puix a ells se'ls responsabilitzà de tots els desordres i assassinats comesos durant la guerra. No podem afirmar ni desmentir aquest extrem, però si que ha restat en la memòria col·lectiva, que moltes de les màximes autoritats foren injustament executades, donat que ells defensaren en tot moment la legalitat vigent, evitant molts dels assassinats que hagueren pogut augmentar el nom-

bre dels ja esmentats. Per altra banda, carregar sols a diferents extremistes de la sindical CNT-AIT, amb totes les violències comeses durant la guerra, no és realment cert. La seva preponderància

està clara, com hem demostrat al llarg del treball, però la resta de sindicals i partits també tenien entre els seus afiliats a incontrolats que intervingueren en la major part dels fets.

Pedreguer, desembre 1990
